

PRELIMINARIILE LA O CERCETARE SISTEMATICĂ A PAREMIOLOGIEI BIBLICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ*¹

IOAN MIHALCEA

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
ioanmihalcea90@gmail.com

Abstract: In the current article, I aim at presenting the most important attempts made in defining both the proverb as a folklore genre and the proverb of biblical origin and identifying the central characteristics of the two types of sayings, while pointing out the main differences between them. In addition, I will try to touch upon the origin and dissemination of both the proverbs in the European culture and the so-called ‘biblical’ proverbs.

Keywords: biblical paremiology, proverbs in the Bible, Jewish proverbs.

1. Încercări de definire a proverbului

Unul dintre cei mai cunoscuți paremiologi americani, autor și editor al mai multor lucrări care se ocupă cu studiul proverbelor, fondatorul și coordonatorul revistei *Proverbium*, Wolfgang Mieder, în lucrarea *Proverbs: A Handbook* (Mieder 2004), trece în revistă câteva dintre cele mai importante încercări de definire a proverbului popular. El se oprește în primul rând la definiția dată de paremiologul american Bartlett Jere Whiting (1932, 302):

A proverb is an expression which, owing its birth to the people, testifies to its origin in form and phrase. It expresses what is apparently a fundamental truth — that is, a truism, — in homely language, often adorned, however, with alliteration and rhyme. It is usually short, but need not be; it is usually true, but need not be. Some proverbs have both a literal and figurative meaning, either of which makes perfect sense; but more often they have but one of the two. A proverb must be venerable; it must bear the sign of antiquity, and, since such signs may be counterfeited by a clever literary man, it should be attested in different places at different times. This last requirement we must often waive in dealing with very early literature, where the material at our disposal is incomplete (*apud* Mieder 2004).

* *Preliminaries to a Systematic Research of the Biblical Paremiology in Romanian Language.*

¹ Acknowledgements: This work was co-funded by the European Social Fund through Sectoral Operational Programme Human Resources Development 2007 – 2013, project number POSDRU/187/1.5/S/155397, project title “Towards a New Generation of Elite Researchers through Doctoral Scholarships.”

Definiția acestuia, una destul de consistentă, este rezultatul revizuirii mai multor definiții, pe care le discută în articolul *The Nature of the Proverb* (1932). Amploarea și complexitatea definiției oferite de Whiting face ca aceasta să fie, după părerea noastră, prea generală, lipsită de concizie și, pe alocuri, neconvingătoare, definiția fiind, mai degrabă, o răbufnire de orgoliu, o reacție la ideea emisă de Archer Taylor (1931, 3), conform căreia o definiție a proverbului este imposibilă:

The definition of a proverb is too difficult to repay the undertaking; and should we fortunately combine in a single definition all the essential elements and give each the proper emphasis, we should not even then have a touchstone. An incommunicable quality tells us this sentence is proverbial and that one is not. Hence no definition will enable us to identify positively a sentence as proverbial.

Taylor (*ibid.*) susține că nici măcar unirea într-o singură definiție a elementelor esențiale ale proverbului, insistând asupra importanței lor, nu ne poate duce la o definire concretă și corectă a proverbului. Singurul lucru pe care Taylor îl consideră incontestabil în ceea ce privește proverbul se referă la faptul că acesta este „o vorbă, o expresie obișnuită în rândul poporului”.

O altă definiție, dată tot de Mieder (2004), își are originea într-o remarcă făcută de profesorul acestuia, Stuart A. Gallacher (1949, 47): „A proverb is a concise statement of an apparent truth which has [had, or will have] currency among the people” (*apud* Mieder 2004, 4). În urma unor modificări și completări aduse acesteia, Mieder (*ibid.*) afirmă:

Proverbs [are] concise traditional statements of apparent truths with currency among the folk. More elaborately stated, proverbs are short, generally known sentences of the folk that contain wisdom, truths, morals, and traditional views in a metaphorical, fixed, and memorizable form and that are handed down from generation to generation.

Ceea ce se poate observa cu ușurință până acum este faptul că majoritatea încercărilor de definire a proverbelor, scoase în evidență de Mieder (2004), au un caracter general, fără a se concentra asupra altor aspecte importante ale proverbelor, cum ar fi uzul, sensul sau funcția acestora în diferite contexte.

Un alt cercetător care s-a ocupat de studiul proverbelor este Neal R. Norrick, a cărui lucrare *How Proverbs Mean. Semantic Studies in English Proverbs* (Norrick 1985) este importantă nu doar pentru domeniul paremiologiei, ci și pentru cel al semanticii. Norrick inventariază încercările de definire a proverbelor efectuate de premergătorii săi, aducând critici motivate. În prima parte a capitolului al III-lea, acesta prezintă definițiile tradiționale ale proverbelor, ca mai apoi să se ocupe de prezentarea și criticarea definițiilor structurale, încercând în final să propună propria definiție „lingvistică” a proverbului popular. Prezentarea concluziilor acestui capitol va ajuta la identificarea principalelor trăsături ale proverbului popular. Prin urmare,

în urma trecerii în revistă a celor mai cunoscute definiții tradiționale ale proverbului, propuse de specialiști precum Friedrich Seiler, Archer Taylor, Roger D. Abrahams, Raymond Firth, Mathilde Hain ș.a., Norrick (1985, 31) extrage șase caracteristici definitorii. Acestea sunt: 1. proverbele sunt propoziții de sine stătătoare („self-contained”), 2. proverbele sunt concise, pline de conținut („pithy”), 3. proverbele sunt tradiționale („traditional”), 4. proverbele au conținut didactic („didactic content”), 5. proverbele au formă fixă („fixed form”), 6. proverbele prezintă particularități poetice („poetic features”).

Pentru fiecare dintre acestea, Norrick (1985, 32-51) aduce critici, completări și observații, arătând că unele dintre aceste caracteristici sunt fie insuficient de convingătoare, fie prezintă o anumită ambiguitate.

În ceea ce privește definițiile structurale date proverbului, Norrick alege să discute despre cele formulate de către Milner și Dundes. Milner (*apud* Norrick (1985, 32-51), scoțând în evidență faptul că „cea mai importantă caracteristică a unui proverb o reprezintă structura simetrică a formei și conținutului acestuia” și insistând asupra potrivirii simetriei sensului cu cea al formei, ajunge să vorbească despre *structuri cvadripartite* („quadripartite structures”) (*apud* Norrick 1985, 51). Această teorie a lui Milner este criticată, pe bună dreptate, de către Norrick (1985, 54-55), care acceptă faptul că structura cvadripartită reprezintă o caracteristică comună în rândul proverbelor, dar atrage atenția că aceasta nu poate fi considerată un criteriu de definire a proverbelor întrucât nu există nimic care să excludă propozițiile care nu sunt proverbe, dar care au o astfel de structură în patru părți.

Pe de altă parte, Dundes (*apud* Norrick 1985, 55), criticând teoria lui Milner, supune atenției așa-numitele structuri axate pe subiect și comentariu („topic-comment structures”), insistând asupra faptului că o bază clară pentru definirea proverbelor din punct de vedere structural o reprezintă reliefarea „formulelor structurale” („structural formulas”) (*apud* Norrick 1985, 55). Formulele propuse de Dundes sunt: *like X, like Y* (*Like father, like son*), *no X without Y* (*No rose without a thorn*), *better X than Y* (*Better late than never*), unde X și Y reprezintă variabile ce pot fi înlocuite cu cuvinte și expresii pentru a crea astfel proverbe complete. În concepția lui Dundes, susține Norrick, orice proverb depinde de aceste structuri axate pe subiect și comentariu. Cu alte cuvinte, „orice proverb trebuie să identifice lucrul despre care se vorbește (subiectul) și să spună ceva despre acesta (comentariul)” (*ibid.*, 56). Prin urmare, subiectul și comentariul formează ceea ce Dundes numește „element descriptiv” („descriptive element”), ceea ce duce la concluzia că în teorie nu este posibil să existe un proverb format dintr-un singur cuvânt (*apud* Norrick 1985, 55).

Norrick observă foarte bine faptul că încercările de definire structurală a proverbelor, propuse de cei doi, se transformă mai degrabă în modalități de clasificare a proverbelor, atât timp cât, de exemplu, Dundes ajunge să vorbească

despre tipuri de proverbe („equational proverbs”, „oppositional proverbs” etc.) și nu de o definiție a acestora.

După prezentarea încercărilor de definiție a proverbului propuse de înaintași, Norrick încearcă să ofere propria definiție „lingvistică” a proverbului. Pentru a realiza acest lucru, autorul preia ideea lui Barley (1974, 880 *apud* Norrick 1985, 59), conform căreia pentru a defini proverbul sau orice element de folclor trebuie să se renunțe la genuri, atenția trebuind concentrată asupra particularităților, și adună o serie de unsprezece proprietăți ale proverbului (selectate, urmând principiul tradiției, din definițiile înaintașilor), care îl diferențiază de „toate celelalte genuri sau elemente tradiționale, literare și lingvistice” (Norrick 1985, 71).

Proprietățile selectate de Norrick (67-71) sunt:

1. *Caracterul conversațional potențial deschis (potential free conversational turn)* – această noțiune propusă de Norrick vine să înlocuiască noțiunea de „enunț” (proverbul trebuie să fie un „enunț complet”). Norrick (*ibid.*, 68) definește noțiunea de *free conversational turn* drept „o contribuție discretă la o conversație în desfășurare, pe care vorbitorul o încheie voluntar (fără a fi întrerupt)”. Această noțiune, susține el, reprezintă o alternativă potrivită pentru înlocuirea așa-numitului „enunț complet” și este importantă din punct de vedere lingvistic pentru că ajută la diferențierea proverbului de expresia proverbială.

2. *Natura conversațională a proverbului* – această proprietate este amintită de majoritatea cercetătorilor anteriori lui Norrick, fiind importantă datorită faptului că, prin intermediul ei, proverbul se poate diferenția de glumă, ghicitoare, basm sau cântec, care, susține Norrick (*ibid.*, 69), întrerup fluxul conversației și sunt introduse prin anumite formule speciale, în timp ce proverbul nu necesită așa ceva.

3. *Tradiționalitatea* – este considerată una dintre proprietățile de bază, definitorii ale proverbului. Caracterul tradițional al proverbelor ajută la diferențierea lor de îmbinările libere de cuvinte, dar și de acele elemente cu autor cunoscut cum ar fi aforismele (Norrick 1985, 69).

4. *Caracterul oral al proverbelor* – faptul că proverbele sunt vorbite reprezintă o altă proprietate definitorie a proverbului, întrucât aceasta îl diferențiază de cântec, dar și de alte genuri scrise, cum ar fi epigrama sau aforismul (*ibid.*, 70).

5. *Forma fixă a proverbului* – o altă trăsătură de bază a proverbului, care îl face să se distingă de glumă și basm, acestea din urmă având forme libere.

6. *Caracterul didactic al proverbului* – această proprietate, atrage atenția Norrick, poate fi considerată definitorie doar dacă este înțeleasă ca având un uz didactic potențial. Caracterul didactic distinge proverbul de expresie proverbială, clișeu, blestem, ghicitoare, glumă ș.a.m.d.

7. *Caracterul general și impersonal al proverbului* – în ceea ce privește sensul, proverbul este general și impersonal, spre deosebire de blestem, spre exemplu, care este în mod esențial personal, fiind adresat unui anumit ascultător.

8. *Sensul figurat al proverbului.*

9. *Prozodia* – este o proprietate opțională.

10. *Caracterul amuzant al proverbului* – această proprietate este una de care proverbul se poate lipsi, întrucât el poate fi amuzant în mod întâmplător sau atunci când se urmărește în mod intenționat un scop didactic.

11. *Prezența umorului* – chiar dacă nu este o proprietate definitorie a proverbului, umorul reprezintă o caracteristică importantă care ajută la diferențierea „wellerismelor” de proverbe și clișee.

Ceea ce reușește Norrick să facă, utilizând aceste proprietăți, este crearea unei definiții bazate pe o matrice de caracteristici ale proverbului în raport cu alte genuri amintite anterior (clișeu, wellerismul, blestemul, expresia proverbială, ghicitoare, gluma, aforismul etc.). Dovadă stă tabelul² de mai jos, care explică destul de bine diferențele dintre proverb și celelalte genuri (Norrick 1985, 73):

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Proverb	+	+	+	+	+	+	+	0	0	-	0
Clișeu	+	+	+	+	+	-	0	0	0	-	0
Wellerism	+	+	+	+	+	-	-	0	0	+	+
Blestem	0	+	+	+	+	-	-	0	0	-	0
Expresie proverbială	-	+	+	+	+	-	-	+	0	-	0
Ghicitoare	-	-	+	+	0	0	-	0	0	+	0
Glumă	-	-	+	+	-	-	-	0	-	+	+
Basm	-	-	+	+	-	0	-	0	-	+	0
Cântec	-	-	+	-	+	0	-	0	+	+	0
Slogan	+	-	-	0	+	0	-	0	0	-	0
Aforism	0	-	-	-	+	0	+	0	0	+	0

Mai mult, se poate afirma că, pe baza unei astfel de matrice, există posibilitatea de a defini și celelalte genuri în comparație cu proverbul.

Analizând cu atenție setul acesta de proprietăți, Norrick constată că există doar câteva care într-adevăr sunt prioritare pentru proverb și care pot fi folosite pentru a-l defini ca gen. De asemenea, amintind de genurile etnografic și supracultural³, pe care le discută, succint, tot în acest capitol, dar asupra cărora nu vom insista,

² Numerele de la 1 la 11 reprezintă proprietățile prezentate anterior. Cu semnul „+” Norrick marchează acele proprietăți care sunt prezente, cu „-” este marcată absența acestora, iar „0” indică prezența opțională.

³ Pentru această discuție vezi Norrick 1985, 58-59.

Norrick oferă, pe de o parte, o definiție etnografică⁴ și, pe de altă parte, una supra-culturală⁵ pentru proverbul popular.

Și în literatura de specialitate românească s-a încercat definirea proverbului. Ilie Danilov (1997) propune o abordare ușor diferită, atribuind proverbului, indiferent de limba în care acesta apare, o existență dublă, acesta fiind, pe de o parte, o unitate „activă” a limbajului, „un produs al limbajului”, util în comunicare, iar pe de altă parte, o unitate „pasivă”, „un element component al tezaurului paremiologic” (Danilov 1997, 13). Insistând asupra uzului proverbului în comunicare, considerat de către autor drept criteriu esențial în definirea proverbului, Danilov (1997, 17) formulează următoarea definiție: „Proverbul este o unitate comunicativă, apărută în cadrul practicii sociale, prin generalizarea unor experiențe concrete într-o formulă metaforică, prin care vorbitorul își exprimă atitudinea față de conlocutor”. Această definiție se diferențiază de celelalte definiții tradiționale prin faptul că mizează pe acea esență „activă” a proverbului.

Încercări de definire a proverbelor există și în cele mai importante dicționare de proverbe, cum ar fi, printre altele, *A Dictionary of American Proverbs*, *The Oxford Dictionary of English Proverbs*, *European Dictionary of Proverbs*, dar și în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*.

În *A Dictionary of American Proverbs*, același Wolfgang Mieder, de această dată editor al dicționarului, încercând să justifice faptul că lucrarea lexicografică se vrea a fi o colecție de proverbe „pură”, compactată într-un singur volum, care să cuprindă doar proverbe „adevărate”, afirmă că ele pot fi definite drept „concise statements of apparent truths that have common currency” (DAP 1992, XII). Prin urmare, în concepția lui Mieder, caracteristicile proverbelor, pe care el le numește „autentice”, se leagă de scurtimea enunțului, de faptul că acesta transmite un adevăr clar, evident și faptul că acest adevăr are o circulație largă.

European Dictionary of Proverbs, remarcabila lucrare realizată de Emanuel Strauss, oferă și ea definiții ale proverbului. Emanuel Strauss apelează la definițiile oferite de câteva dintre dicționarele moderne precum *Oxford English Dictionary*⁶, a treia ediție a *Collins English Dictionary*⁷, a doua ediție a *Longman Dictionary of the English Language* sau *A Dictionary of American Proverbs*. Astfel, se poate observa cu ușurință că și aceste definiții se încadrează în categoria celor tradiționale, subliniind caracteristici precum

⁴ „The proverb is a traditional, conversational, didactic genre with general meaning, a potential free conversational turn, preferably with figurative meaning” (Norrick 1985, 78).

⁵ „The proverb is a typically spoken, conversational form with didactic function and not associated with any particular source” (Norrick 1985, 79).

⁶ „A short pithy saying in common use and recognized; a concise sentence, often metaphorical or alliterative in form, which is held to express some truth ascertained by experience or observation and familiar to all; an adage, a wise saw” (DEP, vol. I, VIII).

⁷ „A short, memorable, and often highly condensed saying embodying, esp. with bold imagery, some commonplace fact of experience” (DEP, vol. I, VIII).

scurtimea enunțului, transmiterea unui adevăr evident, obținut, adesea, în urma unei experiențe, caracterul imagistic sau particularitățile poetice.

Pe de altă parte, în DLR1900 (712) proverbul este definit drept „specie folclorică exprimând, adeseori metaforic și uneori rimat, într-o propoziție sau frază, un adevăr cu valabilitate generală, impus prin tradiție”, definiție ce urmează și ea coordonatele definițiilor tradiționale.

Sintetizând cele discutate până acum, se poate observa faptul că există numeroase încercări de definire a proverbului popular, din diverse perspective, din care se pot extrage câteva trăsături definitorii (primele șapte trăsături marcate pozitiv în matricea propusă de Norrick), însă formularea unei definiții care să fie acceptată în unanimitate este greu de realizat. Singura idee, destul de greu de contestat și pe care majoritatea specialiștilor o amintesc mereu, este cea emisă de Taylor (1931, 3), conform căreia există o „calitate incomunicabilă” care ne spune dacă un enunț este proverbial sau nu.

2. Originea și diseminarea proverbelor

Wolfgang Mieder (2004) discută, de asemenea, despre originea și diseminarea proverbelor, cu referire la cele europene. Astfel, el identifică patru surse ale distribuției proverbelor europene. Prima dintre acestea, poate și cea mai importantă, este reprezentată de *c u l t u r a g r e c o - l a t i n ă*, limba latină jucând un rol esențial în difuzarea geografică a acestora. Sunt amintiți primii învățați care s-au ocupat de studiul proverbelor, începând cu Aristotel și continuând cu Platon, Homer, Eschil, Sofocle, Euripide sau Aristofan, ale căror opere „găzduiesc” numeroase proverbe grecești. Operele acestora au fost mai apoi traduse în latină, iar mai târziu din latină în multe din limbile vernaculare europene aflate în plină dezvoltare. Mieder (2004, 10) nu uită să-l amintească pe Erasmus din Rotterdam, ale cărui *Adagii* au adus o contribuție semnificativă la răspândirea înțelepciunii clasice și medievale, dar nici pe Martin Luther, ale cărui traduceri au realizat același lucru în Germania.

Pentru a fi mai expliciti, merită să discutăm proverbul *Nu iese fum fără foc*, pe care Gabriel Gheorghe (1986, 310) îl consideră de origine latină, el găsiindu-se în opera *Curculio (Gărgărița)* a lui Plautus (254-184 î.e.n) cu forma *Flamma fumo est proxima (proximast)*. Proverbul, în forma sa românească, se găsește și în culegerea de proverbe a lui I. C. Hîntescu, prezentând variante precum: *Focul s-aprinde din scânteie* (Hîntescu 1985, 88), *Unde nu e foc, nu iese fum* (Hîntescu 1985, 159) sau *De unde nu-i foc, nu iese fum* (Hîntescu 1985, 193). De asemenea, nu trebuie trecută cu vederea nici vasta colecție a lui Iuliu A. Zanne, în care găsim următoarele variante: *Focul se aprinde din scânteie, Foc se faci, si fum sa nu esa, piste putință se'nțelege, Până nu faci foc, fum nu ese, Unde nu e foc, fum nu ese, Fum fără foc nici cum se vede* (ZANNE, I, 173-174).

O a doua sursă a proverbelor europene și nu numai este reprezentată de *Biblie*. Biblia a avut o influență extraordinară, în majoritatea țărilor europene existând un număr destul de mare de proverbe atât de cunoscute și uzitate încât originea le-a și fost uitată. Să luăm spre exemplificare versetul 27 din capitolul al XXVI-lea al Cărții *Proverbele lui Solomon*: *Cel ce sapă groapa aproapelui cade el în ea, iar cel ce prăvălește piatra, pe el și-o prăvălește*. Se poate observa că proverbul, pe care îl recunoaștem cu foarte mare ușurință, astăzi, este constituit de prima parte a versetului. Trebuie menționat faptul că proverbul nu apare doar în *Proverbele lui Solomon*, el prezentând variante sau reminescente și în alte cărți din Vechiul Testament; îl regăsim în: Ecles. 10:8 (*Cel ce sapă groapă va cădea într'însa, iar cel ce dăruiește gardul va fi mușcat de șarpe*), Ps. 7:15 (*a deschis o groapă, și a adâncit-o și va cădea în groapa pe care a făcut-o*), Ps. 9:15 (*Căzut-au păgânii în groapa pe care-au făcut-o; în cursa aceasta pe care au ascuns-o s'a prins piciorul lor*), Est. 7:10 (*Așa a fost spânzurat Aman în spânzurătoarea pe care i-o pregătise lui Mardobeh; atunci mânia regelui s'a stins*), Iov 4:8 (*Pe cât știu eu, aceia ce ară rătăcire și seamănă durere, pe-acestea le culeg*), Prov. 5:22 (*Fărădelegile sunt cele ce-l vânează pe om și fiecare se leagă cu lanțurile păcatelor sale*). Din ultimele exemple se poate observa că ceea ce rămâne din forma originală a proverbului este ideea, înțelesul central al acestuia, faptul că răul se pedepsește cu rău. Făcând apel la principalele resurse de proverbe, putem observa evoluția proverbului biblic în cultura populară. Astfel, în *Povestea vorbii* a lui Anton Pann regăsim acest proverb cu forma *Cine sapă groapa altuia, intră el întâi într'însa* (Pann 1936, 326), pe când Iordache Goleșcu (1973, 159) înregistrează varianta *Cine sapă groapa altuia întâi el cade într'însa*. În culegerea lui Hințescu (1985, 57) găsim o variantă asemănătoare *Cine sapă groapa altuia cade el într'însa*, în timp ce ZANNE (I, 191) înregistrează variantele extrase din operele unor cărturari precum Cantemir, Neculce, Dosoftei: *În grôpa, care singur au săpat, într'aceiași singur au cadșut.*, *Cine sapa grôpa altuia cade el într'însa.*, *Grôpa au sapat și au cadșut într'însă.*, *Cine va sapa grôpa altuia să'l surpe, singur's va cădea'n rîpă și vieța sa ș'a rumpe*.

Cea de-a treia sursă a proverbelor europene este constituită de *latina medievală*, care, datorită statutului său de *lingua franca*, a contribuit la formularea de proverbe noi. De asemenea, colecțiile de proverbe realizate în latina Evului Mediu au avut și ele un aport important la transmiterea proverbelor în Europa, prin traducerea în limbile europene vernaculare. Aici, putem face referire la colecția de proverbe alcătuită de Erasmus din Rotterdam, numită *Adagia*. Un proverb extras din această colecție este *Satius est Initiis mederi quam Fini* (Bland 1814, 67) tradus în limba engleză prin *A stitch in time saves nine* și care era folosit pentru a scoate în evidență ideea că o boală descoperită și tratată la timp poate fi mai ușor vindecată. În limba română, echivalentul acestui proverb este *Cine nu cârpește spărtura mică are necaș să dreagă borta mare*. Variante ale acestui proverb găsim la Pann și Hințescu: *Spărtura până e mică trebuie cârpită* (Pann 1936, 264; Hințescu 1985, 148), dar și la ZANNE: *Cine nu cârpesce spărtura mică, are necaș să drégă borta mare* (ZANNE, X, 204).

Ultima sursă a proverbelor europene, menționată de Mieder, este reprezentată de proverbele americane care au pătruns și s-au difuzat în Europa odată cu mijlocul secolului al XX-lea, în principal prin intermediul mass-media. Exemplele date de Mieder (2004:13) sunt: *A picture is worth a thousand words*, *It takes two to tango* sau *Garbage in, garbage out*, ce par a se fi integrat perfect în limbajul europenilor vorbitori de limba engleză. Această ultimă sursă despre care vorbește Mieder este, de fapt, de așa-numitul calcul paremiologic. Anton Pann enumeră o serie de proverbe turcești oferind și calcurile paremiologice ale acestora; de exemplu: *Ectiini bicersin, etimi bulursân. – Ceeace semeni seceri, ceeace faci găsești.*, *Damlaia, Damlaia gheololur.* – *Picând, picând, baltă se face.*, *Fudul olan diușchiun calâr.* – *Cine se mândrește rămâne scăpătat.*, *Danișan daa așar – Cine întrebă, munți sare.*, *Iochiușe boinuș, ve cușă canat iuc deildâr – Boului coarne, păsării aripi povară nu sânt.* ș.a.m.d. (Pann 1936, 215-216).

3. Încercări de definire a proverbului de sorginte biblică

Este de notorietate ideea conform căreia orice proverb este formulat pentru prima dată de către un individ, ca mai apoi proverbul să fie preluat și folosit de către o întreagă comunitate, numele autorului original pierzându-se în cel al colectivității. Pe această idee mizează și Abraham Cohen, care susține că „proverbul autentic nu este acel enunț atent gândit și elaborat de către un individ, ci este, mai degrabă, expresia colectivă adoptată a experienței îndelungate” (Cohen 1911, 14). Forma literară a proverbului, afirmă Cohen (*ibid.*), este „de obicei brută, neșlefuită, lipsită de stil, indicând faptul că și-a obținut circulația din rândul claselor de jos, și nu de la așa-numiții «literateurs»”. Atunci când vine vorba de proverbul ebraic și, prin restrângere, de cel biblic, lucrurile se complică, datorită sferei semantice largi pe care o are cuvântul folosit pentru a desemna ceea ce noi numim „proverb”. În literatura ebraică, cuvântul folosit pentru ‘proverb’ este *māšāl* (în aramaică, *mathlā*), care este mai apoi tradus în Septuaginta prin gr. *paremia* (pl. *parōimiai*) și în Vulgata prin lat. *proverbium* (pl. *proverbiae*), cele din urmă forme fiind adoptate de către majoritatea limbilor europene. În ebraică, termenul *māšāl* (sg. *mašal*/ pl. *mišle*) este folosit pentru a desemna: p r o v e r b u l, cu sensul pe care îl folosim astăzi, o i n j u r i e („cuvinte de ocară”), a l e g o r i a, p a r a b o l a, f a b u l a și, nu în ultimul rând, o r i c e c o m p o z i ț i e p o e t i c ă (Cohen 1911, 16). Prin urmare, folosirea termenului de „proverb” în Biblie pare a fi destul de problematică. În acest sens, merită amintită *Introducerea la Proverbele lui Solomon* realizată de Bartolomeu Valeriu Anania, în care se afirmă că textele din această carte „nu sunt decât parțial «proverbe» în accepția curentă a cuvântului” și că ele prezintă o structură literară specifică genului poeziei didactice a Vechiului Testament (Anania 2001, 787). Tot Anania (*ibid.*) oferă și o scurtă descriere a proverbului biblic:

un proverb biblic este alcătuit dintr’un distih, adică din două versuri legate între ele printr’un paralelism, fie sinonimic, fie antitetiv [...] Așadar, prin constituția lui,

proverbul biblic aparține genului paremiologic, adică: 1) provine din observația directă asupra realității imediate; 2) se exprimă lapidar, plastic, deseori metaforic; 3) țintește un efect moralizator.

Asupra formei poetice a așa-numitelor „proverbe biblice” insistă și Cohen, care vede în aceasta o trăsătură esențială a acestui tip de proverbe. O altă observație extrem de interesantă, pe care o face tot Cohen, este aceea că, în Biblie, există foarte puține locuri în care se găsească proverbe care să corespundă definițiilor tradiționale sau accepției pe care proverbul o prezintă în zilele noastre. Cohen descoperă cinci locuri în Biblie în care sunt menționate proverbe⁸ în sensul modern al cuvântului: 1 Reg. 10:12 (*Iar unul dintre ei, răspunzând, a zis: „Și cine e taică-său?” De aici vine proverbul: „E și Saul printre profeți?”*), 1 Reg. 24:14 (*Așa cum spune vechiul proverb: „Din cei nelegiuți va izvorî greșala”; deci mâna mea nu se va ridica asupra-ți*), Iez. 12:22 (*Fiul omului, ce înțelegeți voi prin zicala aceasta de pe pământul lui Israel: „Zilele se lungesc, vedenia s’a topit”?*), Iez. 16:44 (*Acestea sunt toate lucrurile care s’au spus împotriva ta prin zicala: „Cum e mama, așa e și fiica”*) și Iez. 18:2 (*Fiul omului, ce înțelegeți voi prin această zicală de printre fiii lui Israel, care zice: „Părinții au mâncat aguridă și fiilor li se strepezesc dinții?”*) (Cohen 1911, 18). Dacă urmărim cu atenție aceste exemple, putem observa că proverbele date, pe care Cohen le numește „autentice”, sunt introduse prin niște expresii sau formule precum: „de aici vine proverbul”, „așa cum spune proverbul”, „zicala aceasta”, ele fiind caracteristice literaturii rabinice (*cf.* Cohen 1911, 20).

În urma celor discutate până acum, observăm o oarecare dificultate în încercarea de definire a proverbului biblic. Am putea atribui acestui concept două accepții diferite. Pe de o parte, am putea numi proverb biblic acel proverb care reprezintă o prelucrare a proverbului popular, dar care apare în Biblie, fiind caracterizat drept biblic doar datorită apariției sale în Sfânta Scriptură. Pe de altă parte, se poate vorbi de proverbul biblic definit drept acea structură literară aparținând genului poeziei didactice a Vechiului Testament, alcătuită din două versuri a căror legătură se realizează printr-un paralelism static⁹ sau antitetic, despre care vorbește Anania, dar și alți exegeți care s-au ocupat cu studiul cărții *Proverbelor lui Solomon*. Chiar și așa, discuția este departe de a fi încheiată. Există o nevoie stringentă de a distinge în cazul proverbelor biblice între ceea ce este popular și ceea ce este cult sau aforistic. Sunt numeroase cazurile în care un proverb popular a pătruns în Biblie și a devenit cult, dar există și fenomenul opus, în care un proverb cult sau un aforism a devenit popular grație Sfintei Scripturi. În ceea ce privește primul caz, putem lua drept exemplu proverbul *Părinții au mâncat aguridă și fiilor li se strepezesc dinții* (Iez. 18:2; Ier. 31:29), despre care Cohen (1911, 18) afirmă că face parte din categoria proverbelor „autentice”, fiind folosit din timpuri străvechi. Odată cu intrarea în Biblie, proverbul citat a devenit cult, mai apoi revenind la statutul de proverb popular pe

⁸ Exemplele sunt extrase din *Sfânta Scriptură*, versiunea Anania (2009).

⁹ Despre cele două tipuri de paralelism (static și antitetic) discută Bland (1994).

măsură ce Sfânta Scriptură a început să fie tradusă în limbile vernaculare. Astfel, în cazul limbii române, regăsim acest proverb la Golescu (1973, 122) cu varianta *Părinții mănâncă mere acre și copiilor li se strepezesc dinții*, în lucrarea lui Pann (1936, 160), cu forma *A mâncat aguridă părinții și și-au strepezit copiii dinții*, și în colecția lui Zanne: *Unul mănâncă aguridă, și altul se strepezesc dinții* (ZANNE, III, 438), *Părinții au mâncat acrima adecă agurida, iar dinții copiilor voștri au stripezit* (ZANNE, IV, 538), aici și cu o formă în care rolurile actanților se schimbă: *Copiii mănâncă prune verzi, și bătrânilor li se strepezesc dinții* (ZANNE, II, 140) sau chiar varianta *Adam a mâncat merul însă dinții noștri strepezesc* (ZANNE, VI, 466). Alte două exemple de proverbe biblice care au fost populare și și-au schimbat statutul sunt: *Pomul după roade se cunoaște* (Mat. 7:16-20) și *Dacă cineva nu vrea să lucreze, nici să nu mănânce* (2 Tes. 3:10).

În ceea ce privește cel de-al doilea caz, în care un proverb cult sau aforism capătă statut de proverb popular, putem aminti primele trei versete ale capitolului 23 din *Evanghelia după Matei*: 1 *Atunci le-a vorbit Iisus mulțimilor și ucenicilor Săi, 2 zicând: „Pe scaunul lui Moise s'au așezat cărturarii și fariseii; 3 deci, pe toate câte vă vor spune faceți-le și păziți-le, dar după faptele lor să nu faceți, că ei spun, dar nu fac.*, versete din care putem presupune că a fost extras binecunoscutul proverb *Fă ce zice popa, nu ce face popa*. Drept mărturie stau înregistrările din lucrările lui Pann și Zanne, de exemplu: *Fă ce îți zice popa și nu ce face el* (Pann 1936, 58), *Fă ce dăzice popa, dar nu face ce face popa* (ZANNE, VII, 96).

4. Originea și diseminarea proverbelor de sorginte biblică

În cazul studiului nostru, discuția originii și diseminării proverbelor populare dă naștere, inevitabil, la o altă discuție, și anume cea legată de sursele care stau la baza a ceea ce Scott (1965) numește „mișcarea de înțelepciune ebraică” (*Hebrew Wisdom movement*). Cercetările realizate de majoritatea exegeților cărților biblice, dar mai ales cele făcute de Scott, arată că acele cărți din Vechiul Testament considerate a fi sapiențiale au rădăcini în literatura sapiențială non-ebraică, mai exact în cea a Egiptului și Mesopotamiei. Scott descoperă trei rădăcini a ceea ce el intitulează sugestiv „mișcare de înțelepciune internațională” (Scott 1965, XLII), adică ceea ce, mai târziu, Hildebrandt și alți autori care s-au ocupat cu studiul proverbelor biblice vor numi *Sitz im Leben*, mai exact, acel cadru social al apariției proverbelor de sorginte biblică. Așadar, atât Scott (1965), cât și Hildebrandt (2005) vorbesc de trei cadre de bază: *școala, familia și curtea regală* (scribii). În ceea ce privește primul cadru, există autori care susțin existența școlilor în Mesopotamia și Egiptul antic, ei interpretând cupletul tată-fiu din proverbele de sorginte biblică ca făcând referire, de fapt, la învățător-elev. Chiar dacă descoperirile arheologice susțin această ipoteză a existenței școlilor timpurii, nu se poate spune cum era structurată o astfel de școală în Israelul dinainte de exil (Hildebrandt 2005). Cât despre cel de-al doilea cadru, cel al familiei, principalul argument în sprijinul acestuia este reprezentat de

numeroasele referiri la adresările și relațiile tată-mamă-fiu (*Ascultă, fiule, învățătura tatălui tău și nu lepăda rânduiețile maicii tale* (Prov. 1:8), *Ascultați, fiilor, învățătura unui părinte și siliți-vă să cunoașteți cugetarea* (Prov. 4:1), *Că și eu i-am fost tatălui meu fiu ascultător și drag am fost în fața mamei mele* (Prov. 4:3) etc.). În sprijinul celui de-al treilea cadru, cel al curții regale, poate fi adus chiar textul biblic în sine, care face referire la curtea regelui Solomon, a regelui Iezechia sau la înțelepții amintiți în proverbe precum: *Apleacă-ți urechea la cuvintele înțelepților, ascultă și cuvintele mele și lipește-ți inima, ca să știi că ele sunt bune.* (Prov. 22:17) sau *Și iarăși pe acestea vi le spun vouă, înțelepților: Nu e bine ca la judecată să-i cunoști pe împričinați.* (Prov. 24:23).

Pe lângă relația mișcării de înțelepciune ebraică cu cea egipteană și mesopotamiană, se vorbește și despre cea a Edomiților, care, însă, rămâne doar la stadiul de presupunere întrucât, susține Scott (1965, XLII), nu există niciun fel de „înregistrări literare” în acest sens. Atât în scrierile sapiențiale ce le preced pe cele biblice, cât și în cele din Biblie se distinge o caracteristică ce funcționează la două niveluri total opuse. Există, pe de o parte, scrieri conservatoare, didactice, iar pe de altă parte, există scrieri critice și speculative. Scrierile sapiențiale egiptene se încadrează la primul nivel, forma cea mai întâlnită a acestora fiind cea a „învățăturilor” (*instructions*) date, de obicei, de către rege, învățător, părinte fiilor lor. Cele mai importante scrieri sapiențiale egiptene sub această formă sunt *Învățăturile lui Ptah-hotep* (*Instruction of Ptah-hotep*), *Învățăturile pentru regele Merika-re* (*Instruction for King Merika-re*), *Învățăturile lui Amenem-ope* (*Instruction of Amenem-ope*), care stă la baza uneia din colecțiile *Proverbelor lui Solomon*, și *Învățăturile lui ‘Onchsheshonqy* (*Instructions of ‘Onchsheshonqy*), scriere extrem de asemănătoare cu cea a *Proverbelor lui Solomon*. Pot fi amintite și alte scrieri egiptene diferite de acestea în privința formei: *Satire on the Trades*, la care se face referire în cartea *Sirach*, *Divine Attributes of Paraoh*, *The Song of the Harper*, *The Eloquent Peasant* sau *Dispute over Suicide*, care pare a avea unele similarități cu *Iov* (Scott 1965, XLIII-XLVII).

Mișcarea de înțelepciune din Mesopotamia își are și ea, la rându-i, originile în cultura sumerienilor și, mai apoi, în cea a babilonienilor și asirienilor. Sumerienii sunt bine cunoscuți pentru colecțiile¹⁰ lor de proverbe și zicale populare, dar și pentru fabule, această formă de înțelepciune fiind considerată cea mai veche și fiind atribuită sumerienilor. Din scrierile sumerienilor, care le-au influențat pe cele ebraice, amintim: *Gilgameș și Țara celor Vii* (*Gilgamesh and the Land of Living*), care pare a fi o sursă pentru *Ecclesiastul*, *Învățăturile lui Šuruppak* (*Instructions of Šuruppak*), *I will Praise the Lord of Wisdom*, scriere supranumită „*Iovul babilonian*”, *A Dialogue about Human Misery/The Babylonian Theodicy*, *Hymn to Shamash*, *Counsels of Wisdom*, despre care se spune că a dat multe proverbe biblice și *Words of Abiqar* (Scott 1965, XLVIII-LII).

¹⁰ Pentru mai multe detalii cu privire la acest subiect pot fi consultate colecțiile de proverbe sumeriene editate de E. I. Gordon și Bendt Alster.

Pe baza edițiilor de proverbe și a studiilor în domeniu realizate de Bendt Alster și înaintașii săi (E. I. Gordon, S. N. Kramer, J. Van Dijk), se poate afirma că cele mai vechi proverbe dovedite prin surse sunt cele din Egipt și Mesopotamia antică. Trebuie remarcată dificultatea cu care aceste proverbe au fost parțial descifrate, întrucât acum mai bine de trei milenii limbile în care aceste proverbe au fost scrise erau sumeriana și acadiana (sumeriana s-a vorbit în mileniul al III-lea î.Hr., iar acadiana în mileniiile II-I î.Hr.) (Alster 1993, 2). Dacă în privința limbii sumeriene situația e destul de clară, aceasta fiind considerată cea mai veche și mai cunoscută limbă din lume, care se „rupe” de celelalte limbi, prin lipsa asemănărilor, în cazul limbii acadiene lucrurile se complică puțin, aceasta prezentând două mari dialecte: dialectul babilonian și cel asirian. Așadar, acadiana era un amestec de ebraică, siriacă, aramaică și arabă.

Acum două mii de ani, proverbele erau folosite în școală de către profesori și elevi pentru predarea și învățarea limbii sumeriene. Așa cum afirmă Alster (1993, 2), unele dintre textele inscripționate pe tăblițele de lut erau constituite din liste de cuvinte afișate pe o parte și proverbe pe cealaltă parte. Având în vedere faptul că sumeriana reprezintă o limbă dificilă, aproape indescifrabilă, motivul pentru care astfel de proverbe au ajuns să ne fie accesibile astăzi se datorează traducerii lor în acadiană, o limbă mult mai ușor de descifrat și mai puțin ambiguă din punct de vedere gramatical.

Sistemul de scriere al textelor care conțin proverbe descoperite pe acele tăblițe de lut arată un anumit caracter oral, mai exact faptul că cei care le-au scris s-ar părea că le știau mai mult sau mai puțin pe de rost (Alster 1993, 5). Chiar și cele două mari colecții de proverbe (colecțiile *Early Dynastic Proverb* și *Šuruppak's Instructions*) descoperite între 1963 și 1965, undeva în apropiere de Bagdad (Irak), nu au fost realizate ca antologii, ci cu un scop pur didactic. Cu ajutorul proverbelor din aceste colecții, elevul trebuia să deprindă o anumită atitudine cu privire la comportamentul social, trebuia să capete înțelepciune astfel încât să poată deveni un „maestru al propriei gospodării” (*ibid.*, 7).

Deși au existat voci care susțineau că aceste surse sumeriene nu ar trebui numite colecții de „proverbe”, ci mai degrabă colecții „retorice”, din cauza faptului că ele nu ar fi conținut proverbe autentice, ci citate literare folosite cu scop didactic, Alster (1993, 9), comparând fragmente de text din cele două colecții, ajunge la concluzia că aceste colecții de proverbe „reflectă o tradiție vie și autentică a proverbelor, cu o bază reală în limba vorbită”.

Pe lângă rolul lor didactic, colecțiile de proverbe au avut și un scop lingvistic, oferind învățăcelilor o serie de expresii cu un profund caracter retoric, pe care aceștia le puteau folosi în discuțiile academice, însă aceste colecții puteau fi privite și drept simple surse de divertisment (*ibid.*, 10).

Bibliografie

A. Izvoare și lucrări de referință

- Anania, Bartolomeu Valeriu, *Biblia sau Sfânta Scriptură*, versiune diortosită după Septuaginta, redactată, adnotată și tipărită de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului, Mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2009.
- DAP = Mieder, Wolfgang (ed.), *A Dictionary of American Proverbs*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1992.
- DEP = Strauss, Emanuel (collected by), *Dictionary of European Proverbs*, 3 volumes, London, Routledge, 1994.
- Golescu, Iordache, *Proverbe comentate*, ediție îngrijită de Gheorghe Paschia, București, Editura Albatros, 1973.
- ODEP = Wilson, F. P. (revised by) / Wilson, Joanna (introduction by), *The Oxford Dictionary of English Proverbs*, Oxford, Clarendon Press, 1970.
- ZANNE = Zanne, Iuliu, *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri cu un glosar româno-frances*, vol. I-X, București, Editura Librăriei Socecu & Comp.Pann, 1936.

B. Literatură secundară

- Alster, Bendt, *Proverbs from Ancient Mesopotamia: Their History and Social Implications*, „Proverbium. Yearbook of International Proverb Scholarship 10”, The University of Vermont, 1993, 1-20.
- Barley, Nigel, 1974, „The Proverb’ and related problems of genre-definition”, „Proverbium 23”, 882-884.
- Bland, Dave, *A Rhetorical Perspective on the Sentence Sayings of the Book of Proverbs*, University of Washington, 1994 (teză de doctorat).
- Bland, Robert, *Proverbs, Chiefly Taken from the Adagia of Erasmus, with Explanations and Further; Illustrated by Corresponding Examples from the Spanish, Italian, French & English Languages*, vol. I, London, Forgotten Books, 2014.
- Cohen, Abraham, *Ancient Jewish Proverbs*, London, J. Murray, 1911.
- Danilov, Ilie, *Repere ale paremiologiei românești*, Iași, Editura Moldova, 1997.
- Dundes, Alan, *Texture, text, and context*, „Southern Folklore Quarterly”, 28, 251-265.
- Gallacher, Stuart A., *Franklin’s Way to Wealth: A Florilegium of Proverbs and Wise Sayings*, „Journal of English and German Philology”, 48, 1949, 229–251.
- Gheorghe, Gabriel, *Proverbele românești și proverbele lumii romanice. Studiu comparativ*, București, Editura Albatros, 1986.
- Hildebrandt, Ted, *The Proverb - An Interdisciplinary Approach to a Biblical Genre*, „Tenure paper”, Gordon College, 2005.
- Hințescu, I. C., *Proverbele românilor*, ediție îngrijită de Constantin Negreanu și Ion Bratu, cuvânt înainte de I. C. Chițimia, Timișoara, Editura Facla, 1985.
- Mieder, Wolfgang, *Proverbs: A Handbook*, Connecticut, London, Greenwood Press, Westport, 2004.
- Milner, George B., *What is a proverb?*, „New Society”, 332, 1969, 199-202.

- Norrick, Neal R., *How Proverbs Mean. Semantic Studies in English Proverbs*, Berlin-New York-Amsterdam, Mouton Publishers, 1985.
- Scott, R. B. Y., *Proverbs. Ecclesiastes*, New York, The Anchor Bible Doubleday, 1965.
- Taylor, Archer, *The Proverb and an Index to the Proverb*, Pennsylvania, Folklore Associates Hatboro, 1962.
- Whiting, Bartlett Jere, *The Nature of the Proverb. Harvard Studies and Notes*, „Philology and Literature”, 14, 273–307, 1932.